

УДК 32:929 Ranković A.(049.3)

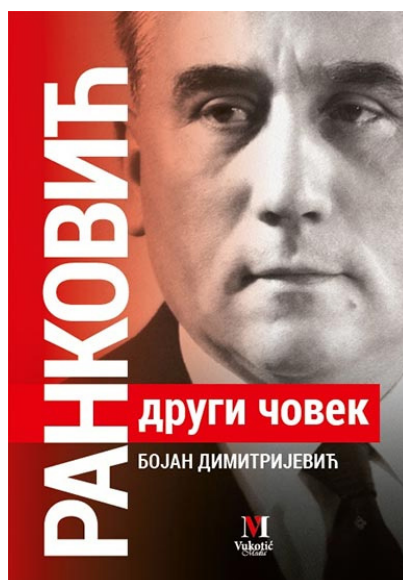
DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.15>

Приказ

Дубравка Стајић

*Виши научни сарадник на
Институту за политичке
студије у пензији*

РАНКОВИЋ ДРУГИ ЧОВЕК

Бојан Димитријевић:
Ранковић други човек,
Београд: Вукотић
медија, 2020, 451 стр.

Већ дуже од једне деценије српска историографија се озбиљно бави преиспитивањем свих аспеката социјалистичке Југославије – од политике до културе. Историјска дистанца је успостављена, доступни су архиви који су били затворени до 2000. године па и дуже, а сазрела је генерација истраживача који нема идеолошки однос према епохи, институцијама и личностима, што је било карактеристично за радове из 90-тих година. Истраживачи се баве и комплексним и контроверзним догађајима, институцијама и личностима. Таквог истраживања подухватио се историчар средње генерације Бојан Димитријевић, као аутор књиге *Ранковић други човек*, недавно дојављене у издању Вукотић медија. Личност која је предмет овог истраживања бар двоструко је занимљива: био је југословенски министар унутрашњих послова у току 30 преломних година 20. века, а такође је личност која је хваљена, а затим у једном дану осуђена и одбачена.

Монографија *Ранковић други човек* подељена је на 12 поглавља: „Абација, скојевац и комуниста“ (стр. 13-28);

„Почетак револуције“ (стр. 29-58); „Повратак у Србију“ (стр. 59-96); „Борба са унутрашњим непријатељем“ (стр. 97-134); „Сукоб са Информбироом“ (стр. 135-156); „У новој државној организацији“ (стр. 157-215); „Други човек Југославије“ (стр. 222-251); „Зашто је Тито склонио Ранковића“ (стр. 254-281); „Припрема Брионског пленума“ (стр. 286-327); „Брионски пленум“ (стр. 330-362); „Прогон после Брионског пленума“ (стр. 364-405); „Године изван политике“ (стр. 408-433).

Пореклом из патријархалне сеоске породице из Дражевца крај Обреновца, Александар Ранковић рођен је 1909. године, једва је провео неколико година уз оца. Мобилисан као и други чланови ближе и даље родбине, преживео је Први светски рат, али се након њега разболео и умро од туберкулозе. Тако је Александар Ранковић рано морао да зарађује за живот – када је имао 13 година мајка га је одвела у абацијску (кројачку) радњу једног рођака у Обреновцу, где је постао шегрт. Аба је назив за грубо сукно од кога се шила сеоска ношња. Неки од запослених у тој радњи су доносили

марксистичке брошуре, које је млади Ранковић ноћу, остајући да спава у радњи, читао и почињао да размишља о односима експлоататора и експлоатисаних. Укључио се у рад савеза радничке омладине и мада калфа посао је секретар абацијских радника у независним синдикатима у Београду 1927. године. У илегалну Комунистичку партију Југославије примљен је 1928. године. Већ 2. септембра 1928. године Ранковић је организовао велики илегални митинг на Звездари, после кога је ухапшен, а саслушавао га је и тукао чувени агент Космајац. Митинг је организован поводом Међународног дана борбе против рата и милитаризма. Ранковић је протеран у родни Дражевац, београдска полиција је трагала за комунистом Леком али њега није идентификовала. Ранковић је учествовао у илегалном растурању летка КПЈ против шестојануарске диктатуре : „Проглас радницима, сељацима, сиромашним грађанима и војницима Србије“. После полицијске тортуре и истраге, осуђен је на 6 година робије, које је провео у затвору у Сремској Митровици. Ово искуство радикализовало

је Ранковића и још више га везало за комунистички покрет, који је тада добио најтврђу, стаљинистичку суштину. Сусрео се са Титом и обојица су се препознали као сарадници и истомишљеници. Ђилас је предложио Ранковића за секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију, а 1938. године Ранковић, Ђилас и Иво Лола Рибар постају чланови новог ЦК КПЈ. Ранковић и Ђилас су јануара 1939. напустили своје станове и почели да живе илегално. Управа града Београда је 2. јануара 1940. расписала потерницу за 14 комуниста, међу којима је био и Александар Ранковић, али је одмах 1941. отишао у партизане, у Посавски одред, учествовао је по Титовом овлашћењу и наређењу у својим најважнијим фазама револуције и грађанског рата – од преговора са четницима Драже Михаиловића, стварања Ужичке републике, преласка у Санџак и Босну крајем 1941. године и почетком 1942. године у борбама на Неретви, Сутјесци, као и државотворним скуповима – заседањима Антифашистичког народног већа Југославије 1942. и 1943. године у Бихаћу, односно Јајцу. Но већ у време Ужичке

републике Ранковић је почео да се бави питањима безбедности. Тада је упознао свог каснијег дугогодишњег сарадника Слободана Пенезића, са надимком Крцун. Ранковић наводи да му је Крцун помогао у борби против пете колоне на обезбеђењу Врховног штаба, те да се Крцун везао за њега. У својим сећањима Ранковић је описао евакуацију новца и сребра приликом партизанског напуштања Ужица, када се сељаци пронашли новац и сребро. „Било је ово прва пљачка у НОБ-у с којом смо се суочили и којом смо морали да се позабавимо“ (стр. 49). Ранковић се лично ангажовао око преноса драгоцености даље кроз источну Босну. Врховни штаб је носио четири сандука новца и сребра све док у току борбе на Сутјесци није донета одлука да се закопају. Потраге после рата биле су неуспешне, закопани новац никад није пронађен.

У једном писму из маја 1942. Ранковић истиче „да смо ми на време организовали и контраобавештајну службу“ (стр. 58). То су иницијални документи о формирању партизанске службе безбедности, две године пре него што ће бити званично

формирана. Ранковић је наредбом основао обавештајну службу у партизанским јединицама, а затим и војну обавештајну делатност. „Брижљиво прикупљати све податке о непријатељима народне борбе на терену одреда“ (стр. 59). Узор у организацији службе безбедности био је совјетски модел из тридесетих, што ће се пренети на рад послератне службе безбедности Озне, потом Удбе. Послове безбедности вршио је преко партијске организације или појединаца од посебног поверења, све до краја рата. Већ током 1942. Ранковићу стижу извештаји из партизанских јединица о стању партијске организације, те је он постао, како каже Бојан Димитријевић „главни организациони – кадровско-дисциплински фактор Партије и целог партизанског покрета“ (стр. 61). Ранковић заједно са Жујовићем руководио је Комисијом за кадрове ЦК КПЈ. Септембра 1942. свим партијским руководством на терену и јединицама упутио је инструкцију о начину правилног руковођења, управљања партијским кадровима, раду кадровика, начину оцењивања партијских кадрова и вођење упитника са

биографијама и партијским стажом. Бави се политичким комесарима, помаже рад покрајинског комитета. Као организациони секретар ЦК одржао је говор на Првом антифашистичком конгресу омладине Југославије – СКОЈ, 27. децембра 1942. године у Бихаћу. Почетком 1943. бавио се формирањем нових јединица и распоредом кадрова у Далмацији. Из Ливна од 11. до 21. фебруара организовао је повлачење 2.400 рањеника и болесника према западној Херцеговини. Крајем марта 1943. Тито, Ранковић, Жујовић пишу Покрајинском комитету КПЈ за БиХ: „Најважнији наш задатак сада јесте уништити четнике Драже Михаиловића и разбити његов управни апарат, који представља највећу опасност за даљњи ток народноослободилачке борбе“ (стр. 67). Од септембра 1943. и капитулације Италије, Ранковић је са Врховним штабом и ЦК у Јајцу, учествује на седницама ЦК и бави се обавештајним пословима. Политички комесари му шаљу извештаје, а долазе и на лично реферисање. То су његови будући послератни сарадници: Стефановић Ћећа, Пенезић Крпун, Јово Капичић, Филип Бојковић, Угљеша Даниловић.

Ранковић је, први пут под пуним именом и презименом, био члан Председништва Већа АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. године. Тада су донете кључне одлуке о државном устројству будуће Југославије и федеративно уређење, привремена влада и забрана повратка Краљу Петру Карађорђевићу у Југославију. Ђилас из тих дана наводи да је „Ранковић пак био привржен Титу безусловно, сентиментално и идолатријски“ (стр. 70).

Почетком 1944. била је обезбеђена подршка савезника партизанском покрету, па је постало неопходно да се формира јака и јединствена организација која ће управљати обавештајном и контраобавештајном службом, у партизанским јединицама и на ослобођеној територији. Одељење заштите народа (ОЗНА) основана је 13. маја 1944. године. Та служба претходила је целокупном систему државне безбедности, као једног од ослонаца власти КПЈ у Југославији. Њен руководилац био је Александар Ранковић. У једном од првих наређења, издатом Првом пролетерском корпусу, Ранковић истиче: „(...) нужно је и потребно створити

јединствену организацију која би управљала политичком обавештајном службом и контрашпијунажом у нашем корпусу, односно дивизијама и бригадама...“ На крају је Ранковић истакао: „Озна треба да буде строга и неумољива према непријатељима, а праведна према сваком поштенном човеку. Озна ће постати најомиљенија организација у нашем народу“ (стр. 76). Корпус народне одбране (КНОЈ) формиран је 15. августа 1944, као оружана формација Озне. У мају 1944. основана је регионална Озна за Хрватску, затим Озна за Босну и Хрцеговину. У Словенији је Војнообавештајна служба (ВОС) настала одвојено од партизанског покрета, уз инструкције директно из Совјетског Савеза. Најутицајнији чланови ВОС били су Зденка Кидрич Марјета школована обавештајка у СССР, Иван Мачак Матија, Едо Брајник Штефан. Српска Озна није имала кадрове школоване у Совјетском Савезу, већ је формирана на Вису, где је остала све до уласка партизанских снага у Србију августа 1944. На чело Озне за Србију постављен је Слободан Пенезић Крцун. Руководилац Озне за Београд, која је била одвојена од Озне

за Србију постао је Милош Минић.

Са Виса Ранковић се са делом Врховног штаба и Озне за Југославију, пребацио до Диваца код Ваљева. Тито је био у Вршцу и инсистирајући да му се придруже Ранковић и Жујовић, како би уз себе имао водеће српске комунисте приликом уласка у Београд. Тек 22. октобра Ранковић је преко минираног Дунава, стигао у Вршац, где је затекао и Корњејева, шефа Совјетске војне мисије. Иако је рат још трајао, партизани су учвршћивали своју власт у Београду. То је значило да су победили у грађанском рату.

У новембру 1944. почиње одржавање седнице Политбироа ЦК КПЈ у Београду. Ранковић је покрајинском комитету КПЈ за Србију слао инструкције о организовању партијских курсева и методу рада, децембра 1944. Сачувана је његова инструкција свим покрајинским руководиоцима КПЈ од 13. јануара 1945. у којој наређује да се у свим градовима и селима организују демонстрације због непризнавања АВНОЈ-а од стране Краља Петра Карађорђевића. На седницама Политбироа ЦК КПЈ Ранковић

оштро иступа против грађанских лидера који би требало да уђу у владу. Он сматра да грађанске странке треба напасти и с њима не треба преговарати.

Озна се ширила са ослобођењем територије. Наређењем од 25. јануара 1945. утврдио је како поступати у акцијама чишћења према противницима, према наоружаним бандама, јатацима, појединцима који се пасивно држе према нашем покрету, према непријатељски оријентисаним насељима. Ранковић је имао увид у активности Озне, укључујући и неправилности у раду (батинања, ликвидације без одговорности). Добијао је извештаје о правосудним службеницима, јавним тужиоцима и другима који су долазили у конфликте са органима Озне у већини федералних јединица, посебно у Хрватској. Дуго је прећуткивана одмазда партизана над пораженим противницима односно ликвидација већине домаћих ратних заробљеника од средине маја до средине јуна 1945. године. У мају, немачких снага је било око 150.000 у Словенији, са масивним наоружањем. Усташко-

домобранске снаге и хрватски цивили бројали су око 50.000, словеначки домобрани и четници око 15.000, црногорски четници 6.000, 3.000 људи из Српске владе генерала Недића. Партизани су поставили ултиматум британским генералима, те су заробљеници укрцани у 16 композиција возова, закључно са 3. јуном 1945. године. Заробљеници су насумице убијани, пре стрељања одузимање су све ствари које су могле да их идентификују. Словеначка комисија касније је проценила да има око 600 локација на којима су вршене ликвидације, од којих је 150 истражено.

Александар Ранковић је изашао из рата у чину генерал-лајтнанта (генерал-потпуковник), што је био тада највиши чин у ЈНА. За дан Армије 1947. са још неколико руководиоца (Ћилас, Жујовић, Коча Поповић, Гошњак, Дапчевић, Нађ) унапређен је у чин генерал-пуковника. За народног хероја Југославије проглашен је 4. јула 1945. године. Непосредно после рата Ранковић је вршио изузетно одговорне дужности члана Политбироа ЦК КПЈ, малом оперативном телу које су чинили Тито и неколико

најближих сарадника. Како је истакао историчар Бранко Петрановић, органу „у којем се стицала сва власт и налазио се монопол одлучивања“ (стр. 101). Политбиро је формулисао политику, издавао директиве и спроводио партијску линију преко државних или партијских органа. Кроз рад Политбироа прелама се јединство партијске и државне политике. Рад Политбироа није био јаван.

Крајем 1945. и почетком 1946. спроведен је талас чишћења партијских редова од непријатељских елемената. Ова кампања обухватила је више хиљада лица. Ранковић је дао директиву за претходне провере и пријем у КПЈ: за војна лица, војне службенике, војнике, за оне који су били у непријатељским формацијама. У раду је као основна идеја и вредносни критеријум истицана *будност*. Бојан Димитријевић каже: „Партијска организација је требало да поведе широку кампању за чување војних тајни, сваки комуниста или скојевац требало је да буде пример, носилац и контролор будности и чувања војних и државних тајни“ (стр. 105). Током 1947. Политбиро се

сукобио са Хебрангом и Жујовићем и казнио их. То је први сукоб унутар послератне КПЈ, после којег ће уследити много тежи и опаснији конфликти.

Нова влада суочила се са питањима производње хране и исхране становништва, што је иначе у целој ратом разрушеној Европи било тешко питање за све владе, без обзира на политику и идеолошку оријентацију. Зато се и питање откупа у Југославији поставило као озбиљан тест односа нових власти и народа. Одржана је седница Политбироа 4. марта 1947. године на којој је Тито најоштрије критиковао српске кадрове, а Ранковић је упозорио: „Кулаци су нам, како је и стари рекао, наметнули борбу. Иностранство прати ту борбу и странци иду у она места где нама иде најтеже. Сад се томе пришло неприпремљено“ (стр. 107). Српски комунисти су већ 1947. показали опортунистички став у узајамним односима, што је за Тита могао да буде сигнал да ће у будућности лако уклонити оне који му се супротставе, док ће се остали сложити с њим, закључује Димитријевић (стр. 108).

Рад Озне уочи избора 1945. био је од виталног значаја, посебно за органе власти и Армију. Заоштрена је борба против *банди*, о чему говори наредба Александра Ранковића од 23. октобра 1945.: „Скоро свуда је појава да се четници, усташе и остали бандити заробљавају уместо ликвидирања истих на лицу места. (...) У последње време запажа се врло благ поступак према откривеним, утврђеним остацима наоружаних банди. Овакве треба у тежим случајевима по кратком поступку осуђивати на смрт, иначе на временску казну и конфискацију. Са овим упознати команданте и комесаре штабова, као и окружна одељења“ (стр. 111). Највећи послератни успех Озне који је добио и своју међународну димензију, је успех операције откривања хватања и суђења генералу Драгољубу Дражи Михаиловићу. После завршетка рата он се успешно крио, са мањом групом својих сабораца у пределима источне Босне. Операцију је водила Озна за Србију, али је Ранковић био укључен у све фазе. Озна је ухапсила Михаиловићевог команданта Николу Калабића. Ранковић је непосредно усклађивао акцију на терену,

од 8. марта до заробљавања Михаиловића 13. марта 1946. године. Вест о хапшењу Михаиловића објавио је 24. марта Александар Ранковић, министар унутрашњих послова, у експозеу савезној Скупштини.

Оптужницу против Михаиловића припремили су Ђилас и Ранковић. Ђилас је именован за министра заступника, с којим је тужилац Милош Минић сарађивао на поставкама оптужнице за предстојећи процес генералу Михаиловићу. Ђилас је 25. маја 1946. после обавештења Ранковићу о елементима оптужнице. Пенезићу је оптужница требало да буде предата 2. јуна, а процес треба заказати за 10. јун (стр. 115). Ранковић је одговорио: „На отвореној седници ћемо вероватно изнети све у вези с појединим личностима из војних мисија две земље. На пример, састанак с Немцима, подстицање четника на борбу против нас“ (стр. 116). Служба безбедности Југославије Озна реорганизована је после усвајања новог Устава ФНРЈ 13. марта 1946. и преименована у Управу државне безбедности. Удба је формирана обједињавањем I, II, V, VI, VII и део IV

одсека Озне. Издвојен је III одсек, који је претворен у Контраобавештајну службу ЈА, која је од тада била одвојена од Удбе. У састав републичких министарстава унутрашњих послова ушле су управе државне и јавне безбедности и команде Народне милиције. Децембра 1946. донет је Закон о Народној милицији. Припадници Удбе били су униформисани као и официри ЈНА до 1. јула 1952. године. Организација је остала централистичка, централа је била Управа ДБ у МУП-у ФНРЈ (Удба за Југославију), а потчињене су јој биле управе ДБ на нивоу министарства унутрашњих послова народних република. Као што је случај са свим револуцијама, у органе ДБ ускоро су ушли политички каријеристи, постреволуционарни револуционари, како их назива аутор књиге. По Миловану Ђиласу, „тајна полиција је постала средство врха над Партијом, чиме је Партија губила могућност демократичности“ (стр. 120).

За нове преступнике требало је изградити нови затвор, који је требало да буде за политичке кривце. Одмах је назван Централни затвор или ЦЕ-ЗЕ. У образложењима

тих одлука најактивнији је био Ранковићев помоћник Светислав Ћећа Стефановић, који је био школован у Москви. Док се служба у Србији бавила откупом и кулацима, у НР Хрватској бриге јој је задавала Католичка црква. На седници Политбироа 15. јануара 1949. Ранковић је инсистирао да се верска настава избаци из школа. „Попови добијају масу пакета, деле верницима, агитују, шверцују!“ (стр.123).

У односима са суседним земљама народне демократије Југославија је показивала лидерске амбиције. Са таквим претензијама, одрекла се репарација ради олакшања привредног развоја НР Бугарске. Како наводи историчар Предраг Марковић одмах после 1945. Тито и југословенски комунисти сматрали су себе већим бољшевицима од свих осталих у другим земљама народне демократије. „Изузев Совјета, прилично су потцењивали све друге. Они су се сматрали једним правим бољшевицима и своју улогу у међународним оквирима доживљавали су далеко значајнијом од реалне“ (стр. 132). Позната је Титова идеја о Балканској конфедерацији о којој је преговарао са Георги

Димитровим, мешање у грчки грађански рат и идеолошко-политичко-војна сарадња са Албанцима.

Проблеми у односима са Совјетским Савезом почели су 1948. године, када су се фебруара те године преговори југословенских делегација завршили неуспехом, те су се необављена посла вратили из Москве. Сукоб је постао отворен када су 18. марта совјетски војни и други стручњаци били повучени из Југославије. Пре тога 1. марта 1948. Тито је сазвао седницу Централног комитета КПЈ, а белешке са тог састанка Дедијер је објавио 1953. у „Прилозима за биографију Ј.Б. Тита“. Тито је оцени да су односи са Совјетским Савезом дошли у ћорсокак. Прво писмо совјетског руководства стигло је 27. марта 1948. а у Београду је сазван Пленум ЦК СКЈ, после кога су обавештавани централни комитети и републичка руководства.

На тој седници целокупно руководство је било уз Тита, изузев Сретена Жујовића и Андрије Хебранга. Ранковић је био у истражним комисијама и изрицао казне искључења из Партије Жујовићу, Хебрангу, касније Нешковићу и уклонио их

из јавног живота Србије и Југославије. Ипак, није контролисао словеначку безбедносно-обавештајну службу, а такође ни хрватску обавештајну службу, због посебно блиске сарадње Ивана Стеве Крајачића са Титом. У одговору на совјетске оптужбе, Ранковић је директно одбио да прихвати оптужбе, да југословенска Удба контролише партију. Југословенски комунисти имали су многе дилеме. Ипак на Петом конгресу КПЈ 21. јула 1948. показали су јединство: партија, војска, омладина, одлучно су одбили оптужбе Коминформа. Тито је изабран за генералног секретара Партије, а Политбиро су чинили Ранковић, Кардељ, Ђилас, Гошњак, Пијаде, Лескошек, Кидрич, Нешковић.

Ранковић је имао задатак да се супротстави обавештајној делатности совјетске службе и других служби земаља народне демократије. Потом да доказане противнике партијске политике изолује на одређеним локацијама. Без разумевања личности и деловања Александра Ранковића не може се схватити успех југословенског отпора бројно и материјално јачим противницима. Одмах по

објављивању Резолуције Информбироа почела су бекства просовјетски оријентисаних високих функционера. Први је био генерал Арсо Јовановић, који је убијен августа 1948. приликом покушаја бекства у Румунију. Бекства су убрзала доношење одлуке о оснивању затвора и најозлоглашенијем, Голом Отоку. Милован Ђилас наводи у својим сећањима: „Одлуку о логору за просовјетске комунисте у јесен 1948. донео је Тито, без консултовања. Није консултован не само ЦК него ни Политбиро, чак ни секретари ЦК. Ранковић је, дакако, учествовао у одлучивању јер је његов апарат и спроводио одлуку. Одлука је, ако се не варам, донета напречац: кад су почела хапшења логор још није био уређен, ако је место за њега и било одабрано“ (стр. 144). На питање ко је донео одлуку о логору на доку, Ђилас је рекао: „Одлуку је донео Тито са још неким, не знам тачно са ким (...). Мислим да је Ранковић прихватио ствар без много дискусије“ (стр. 144). Истину о свирепостима на Голом Отоку открио је писац Добрица Ћосић после своје посете логору. Ранковић и Стефановић Ћећа посетили су Голи Оток 21. августа 1951.

Ранковић је наредио истрагу, извршио нека смењивања и побољшао стање, али логор тада није укинут.

Учвршћивање власти, спољњи фактор – промене у ставу западних земаља према Југославији – иницирале су попуштање репресије – служби безбедности, што је озваничено одлукама Четвртог пленума ЦК КПЈ 3. и 4. јула 1951. године. Ранковић је поднео реферат о судству, и као шеф југословенске полиције и организациони секретар Партије, критиковао је Удбу да има „крупних слабости и недостатака, пре свега када је реч о поштовању законитости“ (стр. 148). Органи Удбе су узурпирали надлежности органа народне власти, привредних органа и политичких и масовних организација. Четврти пленум је прва отворена критика дотле неприкосновене Удбе, и то од стране њеног руководиоца Александра Ранковића. Ускоро (1952) је ступио на снагу нови Кривични законик, који је прецизирао поједина дела и смањио могућност злоупотреба. Удба је демилитаризована, а њени службеници престали су да носе војне униформе после Ранковићевог чланка у

„Борби“ „Превођење Управе државне безбедности на цивилну формацију“ од 26. јуна 1952. године. У том чланку Ранковић истиче да „Удба треба да постане још способнији орган за одбрану социјализма, социјалистичке демократије и независности наше земље“ (стр. 148).

Бојан Димитријевић сматра да постоје два битна узрока репресије према политичким противницима 1948-1953. године. Први разлог је структура Удбе и КОС-а по совјетском моделу. Други разлог је општа психоза страха, осећање угрожености, неизвесности, слома партизанских и комунистичких идеала.

Нови период у развоју југословенске државе и партије настао је након Шестог конгреса КПЈ, одржаног од 2. до 7. новембра 1952. у Загребу. Тада је Партија добила модернији назив Савез комуниста Југославије. Ранковић је имао дуг и запажен говор на том конгресу. Током јесени 1952. Ранковић је био члан комисије која је испитивала Благоја Нешковића. Ранковић је имао најтврђи став, и када је Нешковић кажњен искључењем из Партије,

није жалио због растанка са предратним другом, који је чак оптужен за великосрпски шовинизам. Александар Ранковић је вршио најважније функције и тиме непосредно утицао на политички развој Југославије. Јануара 1953. године ступио је на снагу Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења ФНР Југославије. Тито је изабран за првог председника ФНР Југославије, а четири потпредседника били су Кардељ, Ранковић, Моша Пијаде и Ђилас. Ранковић је и формално напустио руковођење унутрашњим пословима. Функцију државног секретара за унутрашње послове преузео је Светислав Стефановић Ћећа. На Трећем пленуму одржаном у згради ЦК СКЈ 16-17. јануара 1954. године који је преношен путем радија, Ђилас је оштро критикован и смењен са државних и партијских функција због својих критичких ставова према Партији и читавој номенклатури. Ранковић је одлучно наступио у овом случају, а касније није више било великих идеолошких сукоба у врху СКЈ. Уз Тита су остала два најближа сарадника – Кардељ и Ранковић, у деценији која је

уследила. Као председник Одбора за унутрашњу политику, Ранковић се савесно посветио легислативи посебно проблемима привредног криминала и малолетничке деликвенције, захтевајући и кажњавање припадника Милиције који се огреше о закон. Ранковићев лични морал и лична скромност, чак и у јелу и пићу, постали су шездесетих година анахрони, истиче Бојан Димитријевић.

Једно од питања које је на Брионском пленуму стављено на терет Ранковићу је акција сакупљања оружја на Косову и Метохији крајем 1954. до 1. октобра 1957. године. Према подацима Удбе прикупљено је 14.000 комада оружја. Ранковић је као потпредседник Владе дао одобрење за покретање акције, после хватања једне групе сумњивих лица, при чему је нађен списак чланова и легалне организације, са знацима типа оружја којим то лице располаже. Позивани су одрасли мушкарци, пре свега албанске народности, да предају оружје, што су неки одмах учинили, неки су одбијали да га предају. У тој акцији је било примене насиља, батинања па и убистава грађана. Ранковићев

помоћник Војин Лукић истиче: „На Шестом пленуму ЦК СК Србије акција одузимања оружја приказивана је као израз српског национализма, као терор Ранковића и Удбе над шиптарским народом, малтене као геноцид“ (стр. 181).

Шта је довело до Ранковићевог пада? Он је 1963. изабран за потпредседника Савеза скупштине, истовремено је био члан Извршног комитета ЦК СКЈ! У више наврата отварао је различите манифестације. Међутим, млађи партијски кадрови у кулоарима га називају догматом. Није волео новине и није олако доносио одлуке. У октобру 1963. на састанку ЦК СКЈ Ранковић је поднео реферат о појавама злоупотреба и проневера у друштвено политичким организацијама, и закључио да у СКЈ не може остати онај „ко у њему или другим друштвено политичким организацијама, или ма где друго, изврши проневеру, утају или крађу“ (стр. 225). Ранковићев положај слабили су незадовољници према којима су примењене дисциплинске мере, што је у крајњој инстанци приписивано Ранковићу, а озбиљан ударац представљала

је погибија у саобраћајном удесу његовог сарадника Слободана Пенезића Крцуна 6. новембра 1964. године.

После Осмог конгреса СКЈ децембра 1964, југословенство је престало да буде легитимацијска основа система. Први пут се чула критика унитаризма. Уочи отварања афере против Ранковића, ништа у јавном животу није указивало да ће он имати политичке проблеме. Тито се договарао са Ранковићем о питањима унутрашње политике, судства, унутрашњим пословима. Млади историчар Милан Пиљак бавио се Брионским пленумом и закључује да је то „била једна генерација чији су се путеви након рата све више разилазили и сукобљавали“ (стр. 256). Суштина Брионског пленума садржана је у оптужби да је Ранковић злоупотребио Удбу у борби за преузимање власти. Реалне друштвене околности у периоду од 1945. до 1966. довеле су до низа злоупотреба унутар те службе. Посебно после рата и Информбироа, а један од узрока је готово непостојећа легислатива за регулисање и контролу рада Удбе.

У периоду 1964-1966. дошло је до кадровских промена у служби безбедности ЈНА и Савезног секретаријата унутрашњих послова. Смењени су кадрови који су били непосредни Ранковићеви сарадници, а дошли су млађи. Ранковићу није промакло да су најважније државне и партијске функције добили кадрови из Хрватске. Пред почетак афере о наводном прислушкивању председника Тита, његове супруге Јованке и низа функционера, смењен је и начелник Одељења безбедности Врховног команданта генерал Лука Божовић, који је на дужности код Тита, био од 1945. године. И у Министарству иностраних послова формирала се група која је још 1961. отворено критиковала Удбу, што је суштински био напад на Ранковића и југословенску оријентацију службе.

Политичко-партијска афера обухватила је оперативно-технички део надлежности Удбе. У свом легалном деловању Удба је озвучавање вршила јавно и тајно – за потребе службе или на захтев других државних органа. Ова област је била нормативно неуређена све до 1.10.1963. када је Савезни секретар за

унутрашње послове издао интерно Упутство о озвучавању. Други проблем представљала је неажурно вођена документација о постављању и уклањању средстава за озвучавање. Није се могло утврдити ко је, када и за коју намену поставио средства за озвучавање. Ова правно-техничка празнина биће моћно оружје Ранковићевих противника на Брионском пленуму. Са тим чињеницама били су упознати многи савезни функционери као и они у републикама, што је олакшавало могућност монтиране оптужбе. Један од највећих противника Ранковића био је Едо Брајник Штефан, првоборац и народни херој, један од оснивача словеначке Озне 1944. године. Његова амбиција да постане савезни министар унутрашњих послова није се остварила, па је напустио СУП 1965. године, веома незадовољан. Из Љубљане где је постављен на нову дужност, послао је Титу опширан извештај у којем је крајње негативно оценио стање у служби унутрашњих послова. Изнео је инсинуацију о прислушкивању Тита и других бројних руководилаца. Технички део – односно инсталирање прислушних

апарата – реализовала је служба Ивана Стеве Крајачића, који је повезивао хрватско руководство са Титом. По мишљењу неких савременика, стручњаци су поставили већ припремљене микрофоне као доказ да је Тито прислушкиван. Ранковић је такође закључио „да је један ужи круг политички моћних личности обмануо Тита“.

Ранковић није очекивао тешке оптужбе, и у току Брионског пленума доживео је лакши срчани удар. Афера је отворена на седници Извршног комитета ЦК СКЈ 16. јуна 1966. у 17 часова у Титовој резиденцији, у Ужичкој 15. Тито је одмах устврдио да је био прислушкиван и закључио: „Секретаријат унутрашњих послова радио је 20. година под руководством друга Марка, Ћеће и других, али није радио под руководством Централног комитета. Ја сам за то да он буде стављен под контролу друштвену, а наравно у одређеним доменима политичке активности и Централног комитета“ (стр. 301). Ранковић је рекао да је „тешко поверовати да се десило овако нешто и да је мало рећи да је то прљава ствар. Пошто је раније био

министар за унутрашње послове и дуго руководио радом те службе, осећа се и сам одговорним за период у којем је био тамо, и за њега може да одговара. Ако треба, поднећемо и оставку на све функције“ (стр. 303). Пре званичног извештаја Техничке комисије, Тито, уз подршку Кардеља, четири дана после седнице Извршног комитета ЦК СКЈ одлучио је да уклони Ранковића из јавног живота. Добио је подршку српских кадрова, међу којима су били доскорашњи Ранковићеви другови и кућни пријатељи. Већ 20. јуна 1966. године савезна Удба пресрела је телеграм из једне стране амбасаде својој држави, у којем амбасадор наводи да се претходног дана састао са Бакарићем, који му је рекао да ће Ранковић бити уклоњен са свих функција, као и група његових блиских сарадника. Ранковић је на заказани Четврти пленум ЦК СКЈ на Брионима стигао 30. јуна 1966. Приметио је хладан дочек својих другова, који су окретали главу од њега. Био је потпуно изолован, истиче Бојан Димитријевић. Овај опис јасно показује како је изгледао изгон из партије. Документација са седнице Четвртог пленума ЦК СКЈ

сачувана је у целости у Архиву Југославије. У материјалу као прва тачка дневног реда налази се документ „Изводи из извештаја стручне комисије коју је именовао председник Републике“, и „Изводи из извештаја друга Зденка Светеа о прегледу Архиве Одељења безбедности ДСИП“. Друга тачка дневног реда била је „О реорганизацији и даљем развоју СКЈ“. Ранковић је био у стању шока и на дан Пленума 1. јула није прочитао унапред припремљену одбрану.

Тито је у уводном говору означио Удбу као главног кривца за стање у друштву и стављање изнад Партије и друштва, тврдио је да је неспоразум датирао од Осмог конгреса СКЈ и закључио да се ради о фракцијској групашкој борби и борби за власт. Основна оптужба садржана је у оцени да је друштво кроз самоуправљање остваривало напредовање, док је Удба заостала за тим развојем. У петој тачки на Пленуму осуђена је сама суштина Државне безбедности оценом „да су поједини органи Државне безбедности, полазећи од концепције контроле цјелокупног друштвеног живота од Службе државне

безбједности и превентивне борбе против непријатеља, стварали разгранату мрежу својих сарадника у радним организацијама, па чак и у СКЈ“ (стр. 337). Оно што је 1945. било од највећег значаја за стварање нове државе, сада је означено као „сметња и кочница даљег друштвеног развитака и одређена опасност за даљи социјалистички развитака“ (стр. 337). Међутим, није наведен никакав доказ за овако озбиљну тврдњу. По сценарију политичких обрачуна, оптуженима је стављена на терет редовна пракса да Служба поставља одговорне политичке кадрове. Једнострано су оптужени савезна Озна и Озна за Србију, шта се догађало у осталим републикама?

Ранковић је у свом одговору истакао да је запрепашћен извештајем о прислушкивању и „Никада нисам добио нити читао обавештајни или сличан текст органа безбедности који би био уперен против било ког друга с којим радим у руководству. То би било неспојиво с мојим схватањима о човековом моралу“ (стр. 343). Ниједна комисија није нашла материјалне доказе о прислушкивању Тита – на

пример, снимљене траке. Ранковић је био посебно погођен оптужбом да заступа великосрпске хегемонистичке амбиције, јер међу свим српским руководиоцима Ранковић је био најубеђенији и најдоследнији Југословен.

Брионски пленум је био стаљинистички обрачун, а онима који не познају историју комунистичког покрета може да изгледа парадоксално нешто што је стаљинистички формиран комуниста подразумевао: он је сматрао да Партија вечито живи, док је његов политички мандат ограничен и зависи од историјских околности.

Одлуке Брионског пленума ЦК СКЈ биле су:

- Препоручује се реорганизација органа Државне безбедности како би се прилагодили развијеном систему самоуправљања;

- Препоручује се СИВ да посебно формирана комисија открије праве намере злоупотреба положаја;

- Да се Светислав Стефановић као непосредно одговоран за рад органа безбедности, искључи

из ЦК СКЈ и из Савеза комуниста Југославије;

- Прихвата се оставка Александра Ранковића на функцију члана ЦК СКЈ и Извршног комитета ЦК, и да поднесе оставку Савезној скупштини на функцију потпредседника, због политичке одговорности за рад органа Државне безбедности, тако да на тим функцијама не може остати“ (стр. 361).

Пленум се није бавио суштинским питањима – унитаризам, хегемонизам, централизам. То је било суђење Ранковићу, после чега је уклоњен са свих државних и партијских функција. Одлуке Четвртог пленума ЦК СКЈ добиле су потпуне подршку партијске базе, од привреде до Армије. Важан је и званични став Совјетског Савеза да је то унутрашња југословенска ствар. После четвртог пленума и смене са свих функција Ранковић је био потпуно изолован. Нико од другова није га посећивао. У кратком року остао је без службеног обезбеђења. Убрзо се цела породица преселила на Сењак.

Централни комитет КПСС за своје чланство припремио је Информацију о Четвртом пленуму. У закључку се недвосмислено наводи: „У свему томе што се сада догађа у Југославији осећају се прсти Американаца и то, поред осталог, потврђује правац политичке реформе у Југославији након Брионског пленума, која све више води ликвидацији Партије као руководећег фактора у земљи, са свим непознаницама и опасним последицама које из тога могу проистећи“ (стр. 374). Комисија СИВ-а није утврдила да је било прислушкивања, чак ни јавни тужилац није тврдио да је прислушкиван председник државе. Неубедљивост аргумената свакако је допринела да је Тито аболирао Ранковића, на основу предлога Комисије СИВ. Ранковић је искључен из Савеза комуниста Југославије, али он ту одлуку никада није добио, нити је игде објављена.

Посебне последице Четврти пленум је имао на Косову и Метохији. Српско руководство није прихватило упозорење РСУП Србије 1965. године о иредентистичким појавама у Покрајини, у

школама, кроз наставни план и програм.

Ранковић је из своје позиције изопштености могао да прати дезинтеграцију Југославије. Када је умро августа 1983. године, његова сахрана на Новом гробљу у Београду неочекивано се претворила у јавни протест, када су појединци из масе звиждали говорнику који је помињао Брионски пленум. Процене полиције биле су да је сахрани присуствовало чак 100.000 људи, бивших запослених у ДБ, разних опонената и радозналих грађана. Био је то први јавни политички чин неслагања са влашћу после студентске побуне 1968. године.

На основу свега изнетог, може се рећи да је историчар Бојан Димитријевић написао монографију која најисцрпније, са становишта историографског метода, архивске грађе и других извора као што су персонални интервјуи, осветљава личност, политичку улогу и животну судбину дугогодишњег министра полиције Југославије. Ранковић је деловао у току преломних 30 година које су оформиле Југославију као државу и југословенско друштво у

другој половини 20. века. Димитријевић прихвата закључке неких српских и хрватских историчара да је Ранковићев пад последица деловања политичких групација које су заступале децентрализацију, пре свега из врха СР Хрватске и СР Словеније. Тиме је ослабљен и Титов положај, као персоналног гаранта целовитости Југославије.

Формацијски положај Александра Ранковића утемељен је у току рата, и објективно је имао одговорност за многа тешка дела, почев од обрачуна са српском грађанском класом, преко Голог Отока до обрачуна са партијским друговима – Нешковићем, Дедијером, Ђиласом и другима. Бојан Димитријевић сажето сумира: „Ранковић је по својим тежишним политичким опредељењима био комуниста и Југословен. По позицији у Титовој политичкој гарнитури најближи и потпуно одан Титов сарадник. И то готово три деценије, у којима су се одиграли кључни историјски догађаји на овом простору у 20. веку“ (стр. 425).

Завршићемо ова размишљања оценом Добрице Ћосића о Ранковићу: „Он

је југословенска парадигма бољшевичке партијности, која је у рату и илегалу била позитивна, да би у времену власти показала своју супротност. Ова велика фигура радничког покрета завршила је своје бољшевичко служење Партији и слепу оданост Титу неотпорном према лажи, жртвовањем свог достојанства у зинојевско-камењевској традицији“.

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.